

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע האזינו תשפ"ב

זה לא יכול להיות?! זה בהחלט קורה!!! (חלק ג')

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

"קומי אורי פי בא ארץ ויבדוד יקנוק עליך זרח... שאי סביב עיניך ויראי כלם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבאו ויבנתיה על צד תאמנה... מי אלה קעב תעופינה וכיונים אל ארפתיהם... להביא בניך מרחוק פספס וזהבם אתם לשם יקנוק אליהם ולקדוש ישראל פי פאך" (ישעיהו ס' א-ט).
למקרא פסוקי הפטרת כי תבוא, הכריז האברבנאל: "וזה אי אפשר להאמינו לא בדרך הסברא!!!"
לכן, החלטנו לבדוק באספקלריה של דורנו, האם אכן כך הם הדברים. נמשיך מפסוק י.

(י) ויבנו בני גבר חמתיך ומלכיהם ישרתונך פי בקצפי ישרתונך ויבצוני רחמתיך:

הראשונים פירשו פסוק זה כפשוטו, בימינו ניתן להבין אותו בדרך קצת אחרת. נתחיל דווקא בסיפא של הפסוק. הנביא מחבר שתי תקופות, הראשונה פי בקצפי חמתיך, השנייה ויבצוני רחמתיך. בדורות האחרונים, לצערנו הרב, למדנו בדרך הקשה מה קורה כשהקב"ה זועם ומסתיר פניו. זמן קצר ביותר אחרי השואה וחורבן יהדות אירופה (פחות משלש שנים), זכינו לאור גדול, והדין התהפך לרחמים. מדינת ישראל הצעירה הביסה את צבאות מדינות ערב וכנופיות הטרור, בהנהגת שותפם של הנאצים, ימ"ש, פייסל אל חוסייני וקמה בנסי נסים, נגד כל הסיכויים. שבעים שנה אחר כך אירע נס נוסף, בסייעתא דשמיא, הראש היהודי במימון אמריקאי פיתח חומות מתוחכמות – "כיתפת ברזל" וחברותיה, השומרות על מדינת ישראל מפני התקפות טילים לסוגיהם - ויבנו בני גבר חמתיך ומלכיהם ישרתונך.

(יא) ופתחו שעריך תמיד יומם ולילה לא יסגרו להביא אליך חיל גוים ומלכיהם נהוגים:

הראשונים ביארו את הפסוק כנבואה על כך ששערי חומות ירושלים יהיו תמיד פתוחים, כדי לקבל משלחות בינלאומיות שיגיעו אליה כנועים. בימינו הנבואה קיבלה משמעות רחבה יותר. מנהיגים פוליטיים וראשי החברות הכלכליות הגדולות ביותר בעולם (שמהרבה בחינות גם הם מלכים-שליטים בעלי כח עצום), עולים לרגל לירושלים - בירת ישראל, מכיוון שהם מעריכים את מדינת ישראל הן מבחינה מדינית כבת ברית חשובה, והן מבחינה כלכלית - מדעית. החדשנות הישראלית הפכה ל"יתל תלפיות - תל שכל פיות פונים בו (אליו)" (ברכות דף ל ע"א).

(יב) פי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו והגוים חרב יחברו:

הראשונים נחלקו בשאלה אם חרב יחברו הוא מלשון חרב - כלי נשק, או מלשון חורבן וחורבות - הריסות. בשנים האחרונות ניתן לראות כיצד הנבואה מתקיימת משתי הבחינות. כל מדינות ערב, שניסו במשך שנים להרוס את מדינת ישראל, מכל בחינה אפשרית ולהשמידה בכוח הנשק, עומדות היום בשיממון. חרב איש באחיו מכלה שם כל חלקה במלחמות אחים נוראיות וכלכלותיהן נהרסו כמעט עד היסוד. ערים רבות הפכו לעיי חרבות. בחלק מהמדינות האזרחים סובלים מחרפת רעב. רק אלה שהשכילו לבטל את מצב המלחמה הרשמי עם מדינת ישראל שורדות, וגם הן בקשיים רבים.

(טו) תחת היותך עזובה וישנואה ואין עובר ושמתך לגאון עולם משוש דור נדור: הפסוק מתקיים כפשוטו.

אחרי כל הנאמר, נזכור כי דרך ארוכה עוד לפנינו. עדיין לא התקיימה הנבואה הבאה:

(יג) כבוד הלבנון אליך יבוא ברוש תדהר ותאשור יחדו לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד: (יד) ויקראו לך עיר יקנוק ציון קדוש ישראל:
עדיין לא הגענו למצב של:

- (יט) לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וילגנה הירח לא יאיר לך והיה לך יקנוק לאור עולם ואלהיה לתפארתך:
- (כ) לא יבוא עוד שמשך וירחך לא יאסף פי יקנוק יהיה לך לאור עולם ושלמו ימי אבךך:
- (כא) ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר:

נשוב ונזכיר לעצמנו ששום דבר לא מובטח, אם אנו רוצים בהמשך התגשמות הנבואות, מוטלת עלינו האחריות להקים מדינה שתהיה מבוססת על הצדקה והמשפט. להתאחד, לסלוח אחד לשני ולהגביר אהבה ורעות בינינו. הקב"ה אוהב יהודים מאוחדים. אח"כ יתאחד כל העולם לעבוד את הקב"ה, כמו שאנו מתפללים בראש השנה וביום הכיפורים ואחריהם בחג הסוכות.

<p>לע"נ מר שמואל גבי אסתר שמש ז"ל י"ז בסיוון / כ"ב באב</p>	<p>לע"נ מר משה וסרצוג ז"ל כ"ב בתשרי תשפ"א</p>	<p>לע"נ הרב ראובן אברמן ז"ל ט' בתשרי תשע"ו</p>	<p>לע"נ הרב שלמה מרזל ז"ל י" באייר תשע"א</p>	<p>לע"נ מרת שרה ונגרובסקי ע"ה ב"ת משה זאב. י" בתמוז תשע"ד</p>
<p>לע"נ הרב אשר גבי סוזן וסרטיל ז"ל ט"ז בכסלו / אלול תשי"ף</p>	<p>לע"נ ר' מאיר גבי שרה ברכפלד ז"ל (שרה - ט"ז בטבת תשי"ף)</p>	<p>לע"נ הרב ישראל רוזן ז"ל י"ג בחשוון תשע"ח</p>	<p>לע"נ ר' אליהו כרמל גבי מלכה טויבע כרמל ז"ל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט</p>	<p>לע"נ מר יצחק טרשנסקי ז"ל כ"ח באדר תשפ"א</p>
<p>לע"נ נועה רבקה בת מלכה ברכה ומשה</p>	<p>לע"נ ר' מרים שטרן ע"ה נלב"ע ה' באב תשע"ט</p>	<p>לע"נ ר' חנה צדיק ע"ה י"א באייר תשע"ו / י"ט בתשרי תשפ"א</p>	<p>לע"נ הרב מרים שטרן ע"ה נלב"ע ה' באב תשע"ט</p>	<p>לע"נ הרב שמואל כהן ז"ל נלב"ע שבט תשפ"א</p>

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

חֵמְדַּת שְׁנַת הַשְּׁבַע

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית מורנו מבית 'ארץ חמדה'

בצומת סוכות והשמיטה

על העומס הרוחני של חגי תשרי נוספה השנה גם מצוות השמיטה. עיון בתורה מגלה קשר מפתיע בין השמיטה לבין חג הסוכות:

וַיְצַו מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים בְּמוֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה בְּחַג הַסּוּכוֹת: בָּבוֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לְרֵאוֹת אֶת פְּנֵי יְקֹנֵק אֱלֹהֶיךָ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאַזְנוֹתָם: הִקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטַּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וְיָרְאוּ אֶת יְקֹנֵק אֱלֹהֶיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

(דברים פרק לא, י-יב)

פעם בשבע שנים, מתחדשת מצוות הקהל. כאשר עם ישראל בא למקדש לחוג את חג הסוכות, עלינו גם לקרוא את התורה. המצווה איננה מסתכמת בקריאת התורה למי שבמקרה עולה לרגל. יש כאן מצווה להקהיל את עם ישראל, לדרבן את כולם לעלות לרגל, לשמוע את התורה כדי **שייראו את השם וישמרו את המצוות**. מעמד הקהל שואף להגשים את תקוותו של הקב"ה במעמד הר סיני: "מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי **ולשמור** את כל מצוותי כל הימים".

התורה מתארת את מצוות הקהל כמצווה המיוחדת לצמת בין 'מועד שנת השמיטה' ו'חג הסוכות'. במה התייחד צומת זה כמועד הראוי לקביעת המעמד הגדול של הקהל?

אינטואיטיבית ישנו קשר בין המסר של השמיטה והמסר של חג הסוכות. בשנת השמיטה אנו נוטשים את הקרקע ומפקירים את פירותיה לכל. בכך אנו מכירים בבעלותו של ה' על הארץ. בחג הסוכות אנו נוטשים את בתינו ודריים בדירת עראי, ובכך מכירים בכך שגם דירתנו דירת עראי. אמנם נדל"ן הוא "נכסי דלא נייד", אך בעוונותינו עם ישראל בהחלט נע ונד. התורה אף מגלה את הסיבה לגלות: "אז תרצה הארץ את שבתותיה". בעון השמיטה, חלילה חלילה נמצא את עצמנו גרים בארצות נכר דרך ארעי, כמו שאנו עושים בסוכות.

במסכת מועד קטן (דף ג) אנו מוצאים קשר מפתיע יותר בין השמיטה ובין חג הסוכות. הגמרא אומרת שישנן שלוש הלכות שנאמרו למשה מסיני, שקיומן תלוי זה בזה: ערבה, ניסוך המים, ותוספת שביעית. ערבה וניסוך המים הן מצוות שנעשות בסוכות במקדש (אין הכוונה לחיבוט הערבה שלנו). כיצד השביעית קשורה למצוות אלו?

הסמליות של השמיטה, והמסר "כי לי הארץ", מובנים. ברם, הקיום המעשי של מצוות השמיטה הינו כמעט קשה מנשוא. היכולת להפקיר את מקור הפרנסה לשנה שלמה ולבטוח בבורא עולם שישפק את צרכינו בשנה זו זהו ביטוי עילאי של אמונה אמתית ברמה גבוהה ביותר.

מצווה שמשדרת מסר דומה של אמונה בשעת הצורך היא מצוות ניסוך המים. הזמן היחיד בשנה בו מנסכים מים במקדש הוא בחג הסוכות. אין ספק שזהו הזמן הקשה ביותר לנסך מים. מאגרי המים, שהלכו והתמלאו החל מחשוון הקודם ועד האביב, הלכו והתמעטו במשך הקיץ, ובסוכות, לפני עונת הגשמים, נמצאים בשפל הגדול ביותר בשנה. בשלב זה של השנה, נטיית ליבנו היא להאחז במים שנותרו, לשמר אותם ליתר בטחון, לוודא שחלילה לא יחסר. דווקא אז הקב"ה אומר: קחו את מעט המים שנותרו, והוכיחו שאתם סומכים עלי שבזכות קיום המצוות אמלא את אוצרות המים.

ניסוך המים נותן את הטון לכל התפילות שאנו מתפללים בנטילת ארבעת המינים, תפילות על הגשם ועל יבול השנה הבאה. לפני תחילת השנה החקלאית החדשה, בזמן בו אנו הכי תלויים בחסדי מרום, כולנו באים בפנייה משותפת, ומבקשים שאוצרו הטוב לנו יפתח. את חוסר הוודאות של החקלאי, שאינו יודע אם יזכה לפריין, אנו מחליפים באמונה, 'אנו ליה ולי-ה עינינו' (כפי שהיו אומרים בשמחת בית השואבה).

אם כך הקשר בין השמיטה לבין ערבה וניסוך המים ברורה: שניהם נועדו לבחון את ביטחוננו בקב"ה ותלותנו בו, כך גם במצוות הסוכה. במצוות אלו אנו מבטאים את בעלות הקב"ה על הארץ כולה.

כיצד מסרים אלו קשורים למצוות הקהל? כבר הערנו שמצוות הקהל איננה באה בסוכות של תחילת שנת השמיטה, אלא בסוכות של אחר שנת השמיטה, סוכות של השנה השמינית. דבר זה משמעותי משתי סיבות:

א. בתחילת שנת השמיטה איננו מרגישים את השפעת השמיטה באופן משמעותי, שהרי נמשיך לאכול את יבול השנה הששית ופירותיה במשך מספר חודשים. את השפעת השמיטה מרגישים בעיקר בסוף השנה. אין ספק שזמן בו השמיטה מורגשת יותר מכל זמן אחר הוא בזמן הנקרא 'באספך מגרנד ומיקבך'. אחרי שנה שלמה בה לא עבדנו את הקרקע, ספק אם היבול ישווה ליבול שמפיקה הקרקע בשנה רגילה, בה אנו משקיעים את עמלנו ומרצנו בטיפוח הקרקע וגידוליה. אפילו את היבול שמצמיחה הקרקע בכוחות עצמה אנו נדרשים לא לאסוף לעצמנו, אלא לאסוף בצורה משותפת עם כולם.

ב. בסוף שנת השמיטה חלה מצוות שמיטת כספים ומבטלת את כל החובות. אם אין חובות, אין מעמדות. כוחו של העשיר על העני נעלם. כולם מתחילים את השנה השמינית במעין קו אפס המשווה ביניהם.

אם כן, התורה יוצרת מצב ייחודי שמבטא באיזו צורה עלינו לגשת למעמד קריאת התורה נגד כל ישראל ולהיות מוכנים לקבל את התורה. בסוכות של השנה השמינית, לאחר שחוונו את המשמעות המלאה של השמיטה ובשעה שהמים נמצאים מתחת לקו האדום, אנו באים כדלים וכרשים, לאחר שנטשנו את אדמותינו ואת בתינו, וכשאין איש חייב מאומה לחברו. היבול אינו בבעלות פרטית של אף אחד, עני ועשיר יחדיו נדרשים לאסוף את הראוי להם וזהו. ברגע הזה, זהו הזמן הנכון להתאסף כולנו, כאיש אחד בלב אחד, ולחדש את מעמד הר סיני.

חֵמְדַּת הַדָּף הַיּוֹמִי

האם חשמל אסור מטעם "מוליד ריח"? / ביצה דף כג
הרב עקיבא כהנא

בסוגייתנו (ביצה כג) הגמרא מציינת שאסור לבשם בגד בשבת או ביום טוב, איסור זה מכונה "הולדת ריח", כשהכוונה שאסור ליצור יצירה של ריח חדשה בתוך משהו.

כשהחשמל הופיע בעולם, היו כל מיני טעמים לאסור אותו, אחד מהטעמים הוא איסור "הולדת ריח", טעם זה נכתב לראשונה בשו"ת בית יצחק לרב יצחק שמעלקיש (תוכן עניינים ליורה דעה חלק ב) שכתב שמטעם זה יש לאסור את החשמל, שהרי על ידי סגירת זרם חשמלי בשבת נוצר כח חשמלי שהוא כח חדש, ולכן יש בזה משום איסור הולדה, בדומה להולדת ריח (כך גם כתב הרב חיים עוזר גרודונסקי שדבריו נדפסו ב'הדרום' גליון לב).

הציץ אליעזר (א, כ, א, ח) כתב שיש לדחות את הדמיון, משום שבריח אדם מוליד ריח על מנת להנות מגוף הריח שנמצא בבגד, אמנם, בחשמל, אדם אינו נהנה מעצם סגירת המעגל, אלא מהתוצר שנוצר כתוצאה מסגירת מעגל זו.

הרב שלמה זלמן אויערבך (מנחת שלמה א, ט) כתב שאין לומר שהחשמל אסור משום 'הולדת ריח' משום שהזרם משתנה פעמים רבות בזמן נתון, ואינו נשמר לאורך זמן כמו ריח שנשמר בבגד לאורך זמן, ושייך לומר שהולידו בו משהו חדש. הוא העיר שגם לשיטתו, יהיה מותר להגביר זרם הקיים במעגל סגור - דבר זה יוצר פתרונות הלכתיים רבים במכון צומת שמתבססים על הגברת זרם חלש שפועל בכל הזמן בתוך משהו.

הרב פרופ' זאב לב (תחומין ב) הביא את הדעות השונות, ואת השאלות על הדעה שהולדת זרם חשמלי דומה להולדת ריח, קושיה אחת היא קושיית הגרש"ז אויערבך, שהזרם משתנה בכל הזמן, וקושיה נוספת היא שאין זה משהו בגוף המעגל החשמלי, ואין זה ניכר בחושים.

לטענת הרב פרופ' לב אין כל איסור להגביר זרם קיים כפי שהוזכר לעיל, בנוסף לדבריו במקרה שיוצרים מתח ללא זרם, כמו במקרה שבו יוצרים סיבוב בסליל על ידי שדה מגנטי, הרי שאין במקרה כזה הולדת זרם, ולכן לא יהיה איסור של הולדת ריח. הוא מעמיק בדברי האחרונים שכתבו שהאיסור הוא משום הולדת זרם, שאין איסור בהולדת מתח, משום שלדעתם הזרם הוא נחשב לשינוי בגוף החוטים היוצרים את המעגל, בדיוק כמו ריח בבגד, משום שעל ידי הזרם ניתן להפעיל דברים, ולכן זה נחשב לשינוי, מה שאין כן במקרה של מתח ללא זרם. להבנתו רק במקרה שיש גם מתח וגם זרם יהיה איסור הולדת חשמל.

הרב ד"ר זרור פיקסלר (אמונת עתיד 98) כתב גם שלפי זה גם הדלקת לד לא תהיה אסורה בשבת, משום שאין בה סגירת מעגל חשמלי, או יצירת גוף מאיר, משום שהאור נוצר מבחינה פיסקלית על ידי הקרנה על חומר מסוים, שאינו משתנה, אלא רק פולט חלקיקים של אור ולכן הדבר צריך להיות מותר בשבת.

הרב זלמן קורן (המעין תמוז תשע"א) טען שברור במשנת הגרש"ז שיש משמעות ל"הולדת אור", ולכן במקרה שיש לפנינו שתי פעולות האחת כרוכה בהולדת אור והשנייה אינה כרוכה בכך יש להעדיף את הפעולה שאינה כרוכה בהולדת אור.

סיכום: הפוסקים דנו האם חשמל אסור מדין "הולדת ריח", היו שכתבו שאכן יש איסור הולדת ריח, והיו שכתבו שאין לאסור את החשמל מטעם זה, בכל אופן כתבו חלק מהאחרונים שלפי איסור זה אין איסור להגביר זרם קיים, אלא רק לחדש זרם שלא היה קודם.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

לעיין שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית זייל נלבי"ע סיון תשע"ט	לעיין רבי יעקב זייל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמה סבג	לעיין גב' לוריאן הופמן זייל	לעיין חיים משה בן קוקה יהודית כהן זייל נלבי"ע ז' בתשרי תשע"ה	לעיין סוזי בת עליזה כהן זייל נלבי"ע כ"ד בחשוון תשע"ח
לעיין הנופלים במערכה על הגנת המולדת היידי				

חַמְדַּת הָאֲנָצִיקְלוֹפֵדִיָּה הַתְּלִמוּדִית

האנציקלופדיה התלמודית

הושענא רבה (רבא)¹ יום השביעי של חג הסוכות

הפרקים:

- * השם
- * מנהג הקפות
- * שאר מנהגים
- * קביעות

השם

שמות היום

יום השביעי של חג הסוכות נקרא יום שביעי של ערבה (סוכה מב ב), על שם שהיו מקיפים את המזבח בערבה (ראה ערך ערבה ב), וראה להלן אם הקיפו בערבה או בלולב, או יום ערבה (ראה תוספות ברכות לד א ד"ה אמר ועוד), ויש שהיו קורים אותו יום חיבוט חריות (ראה סוכה מה א), על שם ענפים של דקל שהיו מביאים (ראה ערך ערבה ב). במדרשות נקרא בשם הושענא (ראה ויקרא רבה לו), ויום הושענא רבה (מדרש תהלים [בובר] יז ה, וכן נקרא בלשון הפוסקים).

הטעמים לשם הושענא רבה

- * כתבו ראשונים, לפי שביום זה עיקר הדין על המים, והיו קושרים בהמות הקרבנות בענפי ערבה, ומתפללים על המים, ועושים יום גדול, על שם זה היו קורים אותו הושענא רבה (רוקח רכא, ראה שם הטעם לדין על המים ולריבוי הקרבנות ביום זה, והתפילה שהתפללו).
- * יש שכתבו הטעם לפי שהוא עשרים וששה ימים לאחר יום בריאת העולם, כמנין שם הוי"ה, שנקרא שם רבה (רבנו בחי ברכה).
- * יש שכתבו לפי שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אני יחיד ואתה יחיד, אתן לבניך יום לכפר עונותיהם, כי שם אהי"ה בגימטריא כ"א, ואברהם יחיד בכ"א דורות מאדם הראשון, והושענא רבה כ"א ימים לחודש תשרי (הגהות מנהגים במטה משה תתקנז; הגהות למנהגים [טירנא] רטז).
- * ואחרונים כתבו שקוראים אותו הושענא רבה, לפי שמרבים בו בתפילות שמתחילות ב"הושע נא" (חיי אדם קנג).

מנהג הקפות

הקפות המזבח בבית המקדש

בזמן שביית המקדש היה קיים, שהיו נוהגים להקיף את המזבח בכל יום מימי החג פעם אחת (ראה ערך סכות), היו מקיפים ביום השביעי שבע פעמים (סוכה מה א; רמב"ם לולב ז כג. וראה ערך בין האולם ולמזבח על ההקפות אם היו רק בכהנים ועל סדרן), זכר ליריחו (ירושלמי סוכה ד ג; כלבו עא; טור או"ח תרס. וראה שם בב"ח), שהקיפוה ביום השביעי שבע פעמים (ראה יהושע ו ד). ואמרו זהו שמפורש על ידי דוד מלך ישראל: אֶרְחֹץ בְּנִקְיוֹן כְּפִי וְאֶסְבְּבָה אֶת מִזְבִּיחֶךָ ה' (תהלים כו ו. מדרש תהלים [בובר] יז), כנגד מה שסבבתי את העיר יריחו שבע פעמים (כלבו שם; אבודרהם תפלות סוכות. וראה רוקח רכא עוד הרבה רמזים).

סיום ההקפות בבית המקדש

בשעת פטירתם מהקפות המזבח היו אומרים: יופי לך מזבח, יופי לך מזבח; רבי אליעזר אומר: ליה ולך מזבח, ליה ולך מזבח (סוכה מה א לגירסתנו, וראה דקדוקי סופרים שם, וראה הגהות הב"ח שם), היינו ליה אנחנו מודים ולך אנחנו משבחים, ליה אנחנו מודים - או: מברכים (הגהות הגר"א שם ב) - ולמזבח אנו מקלסים (סוכה שם ב), שההודאה היא לה', שאנו מודים בו ולא כופרים, והשבח למזבח שהוא חביב לפנינו לכפר עלינו (רש"י שם ד"ה ולך. על עיקר אמירה זו ראה ערך סכות).

הקפות התיבה בבית הכנסת

אף בזמן שאין בית המקדש קיים נהגו להקיף את התיבה שבע פעמים (רב האי גאון ברי"ץ גיאת א עמ' קיד; סידור רב סעדיה גאון [מקיצי נרדמים] עמ' רלח, ושאר ראשונים), ומנהג פשוט הוא בכל ישראל (רב האי גאון שם), ונהגו להניח תיבה באמצע בית הכנסת ומקיפים אותה, זכר למקדש (רמב"ם לולב ז כג; טוש"ע או"ח תרס א, וט"ז סק"א)². ומוציאים שבעה ספרי תורה על הבמה (רוקח רכא; מהרי"ל תפילות חג הסוכות ג; רמ"א שם), ויש שנהגו שמחזירים לארון ספר אחד בסיום כל אחת משבע ההקפות (לבוש או"ח תרסד יא), ויש מקומות שמוציאים כל ספרי תורה שבהיכל (רמ"א שם, בשם מנהגים: וכן נוהגים במדינות אלה), אפילו הפסולים (ארחות רבינו [הגר"י קנייבסקי] ב עמ' ש), ומקיפים את ספרי התורה, לפי שהתורה נשארה לנו במקום המזבח (באור הגר"א שם ד"ה זכר). ואין מניחים את הספרים על הבימה, אלא מעמידים שם מי שיחזיקו את ספרי התורה בידיהם (אור זרוע ב שטו, ורוקח רכא ושבלי הלקט שסט, על פי ירושלמי; פרי מגדים שם משבצות זהב סק"ב), ונוהגים להעמיד שם מי שאין לו לולב להקיף, או מי שאינו נשוי (ראה פסקי תשובות שם ג).

הקפות ביחידות

יש אומרים שאין ההקפות נוהגות אלא בציבור, אבל יחיד יאמר ההושענות בלא הקפות (אשל אברהם [בוטשאטש] מהדורה תנינא תרנא); ויש אומרים שאף יחיד בביתו יכול להקיף סביב השולחן אם ניח שם ספר תנ"ך (בן איש חי האזינו טו).

כיוון ההקפות

* יש מהגאונים סוברים שעושים ההקפות שש פעמים לשמאלו, ולבסוף אחת לימינו (רב האי גאון ברי"ץ גיאת א עמ' קיד).

* יש סוברים שלש פעמים לימינו, ושלוש פעמים לשמאלו, ופעם אחת שוב לימינו (טור או"ח תרס, בשם רב האי).
* ויש סוברים להקיף כל ההקפות דרך ימין, וכתבו שכן מנהג כל ישראל, לפי שכל-פנות-שאתה-פונה-לא-יהיו-אלא-דרך-ימין [ראה ערכו] (המנהיג לולב מד: וכן עיקר; שו"ע או"ח תרס א). ומסבבים מדרום לצפון, אף היושבים במזרח בית הכנסת שימין שלהם הוא דרום, לפי שספר תורה על הבימה, וצריכים להפוך פניהם כלפיו, ואז צפון הוא ימין שלהם (שו"ת תרומת הדשן צח; מגן אברהם תרס סק"א, ראה משנה ברורה סק"ג, ושער הציון סק"ב), והשליח ציבור שפניו למזרח, משום כבוד השכינה שלא יהיו אחוריו כנגד ההיכל, נוהגים שמקיף עם הציבור לצפון, שאף שאצלו הוא דרך שמאל (מגן אברהם שם, ראה משנה ברורה שם).

בלולב ובערבה

ההקפות סביב המזבח, בין בשאר ימי הסוכות (ראה ערך סכות), ובין בשביעי של חג, נחלקו אמוראים אם הן בלולב או בערבה: רב יוסף ורבי אלעזר ורבה בר חנה סוברים בלולב, ורבי חנינא ורבה בר אבוה ואבבי סוברים בערבה (סוכה מג ב). אף להלכה נחלקו ראשונים, בין בהקפות המזבח ובין בהקפות בזמן הזה: יש פוסקים בערבה (רי"ף גיאת ב עמ' קיג; טור או"ח תרסד, וראה שם בב"ח), ויש פוסקים בלולב (רמב"ם לולב ז כג; רי"ן על הרי"ף סוכה כב א ד"ה ובגמרא; שו"ע או"ח תרסד ג, בשם יש מי שאומר).
ויש נוהגים שביום השביעי נוטלים הערבה עם הלולב להקיף (בית יוסף שם, ובשו"ע שם ג; רמ"א או"ח תרס א), כדי לצאת ידי כל הדעות (ראה בית יוסף שם), ומכל מקום כתבו שיותר טוב שלא ליטול הערבה עם הלולב בכלל (רמ"א או"ח תרסד ג; מגן אברהם שם סק"ח, בשם האר"י, וכן הוא בסידור הרב, ובשער הכולל שם מה; משנה ברורה תרס סק"ח), אלא יטלנה רק אחר קדיש שלאחר ההקפות (פרי עץ חיים שער הלולב ו; משנה ברורה שם בשם האר"י, והוסיף: ואז יקיים מנהג חביטת ערבה); ויש שכתבו שיטלנה כשיגיע ליתענה אמונים' (שלי"ה נר מצוה יח; משנה ברורה שם בשמו. וראה ערך ערבה ב).

מי שאין לו לולב

* יש סוברים שמי שאין לו לולב אינו מקיף, כמו בשבת, שמכיון שאין בה לולב, אין מקיפים (טור או"ח תרס, בשם רש"י; רמ"א שם ב, בשם יש אומרים. וראה ערך סכות).
* יש סוברים שמקיף בלא לולב (ארחות חיים לולב לו, בשם יש אומרים; בית יוסף שם בשמו, ובשו"ע שם: נוהגים להקיף).
* ויש סוברים שבהושענא רבה אם אין לו לולב - מקיף בערבה, כיון שיש אומרים שבמקדש הקיפו בערבה, יש לנו לעשות זכר למקדש, ואף על פי שבשאר הימים שאין נוטלים ערבה, אי אפשר, מכל מקום בשביעי שיש לעשות עושים (ב"ח שם, בשם מהרש"ל³).

זמן ההקפות

* יש נוהגים לעשות ההקפות מיד אחר קריאת התורה, בעוד הספר על התיבה (האגור בשם רב סעדיה גאון; טור או"ח תרס, בשמו), ומנהג טוב הוא כדי שלא להוציא הספר שלא לצורך, כיון שאין קורים בו (טור שם לדעה זו).
* יש נוהגים להקיף אחר מוסף (טור שם, וראה ב"ח שם; וכן הוא בסידורים [נוסח אשכנז]), כדי לאחר ההקפה סמוך לשעה שנפטרים לבתיהם (ב"ח שם. וראה בדינים והנהגות כב טו שהחזון איש נהג כך בהושענא רבה).
* ויש נוהגים להקיף אחר הלל, קודם קריאת התורה (ארץ החיים תרס, וכף החיים תרס סק"ד, שכן מנהג ירושלים וארץ ישראל, וכן הוא בסידורים [נוסח ספרד] ובסידור הרב, וכן מנהג החסידים)⁴.

הקפת הר הזיתים

בזמן הגאונים יש שהיו עולים בכל שנה מבבל לירושלים, והיו מקיפים את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים (ספר חסידים [מקיצי נרדמים] תרל, בשם רב האי גאון, וראה שם תאור אותן הקפות).

בתפילת מנחה

יש שהיו נוהגים להקיף בהושענא רבה בערבה אף בתפילת מנחה אחר חזרת הש"ץ (הלכות גדולות [מקיצי נרדמים] עמ' 173; סידור רב סעדיה גאון עמ' רנג. מנהג זה לא הוזכר בשאר ראשונים).

אבל

מי שאירעה לו אבלות בחג -

* יש סוברים שאינו מקיף (כלבו קיג; רמ"א או"ח תרס א), וכן אבל כל י"ב חודש על אביו ואמו (רמ"א בדרכי משה ובשו"ע שם), ויש שכתבו טעם לפי שבמקדש לא היו פרועי ראש מקיפים (ראה תוספות סוכה מד א ד"ה כהנים), ואבל הוא פרוע ראש (ב"ח שם, וראה ערך אבל. וראה ט"ז שם סק"ב שדחה וכתב טעם אחר). ויחזיק ספר תורה כדי שלא יהיה כאבלות בפרהסיא (הליכות שלמה סוכות יב).
* ויש שחלקו וכתבו שדברי תימה הם (בית יוסף שם, וכתבו כמה אחרונים שכן יש לנהוג, ראה פסקי תשובות שם ד).

על הערבה במקדש - נטילתה או זקיפתה - בסוכות ובשביעי של חג, ועל חיבוט ערבה בשביעי של חג בזמן הזה, ראה ערך ערבה (ב).

שאר מנהגים

יום חתימת הדין

ואותי יום יום יְדַרְשׁוּן (ישעיה נח ב) - זו תקיעה וערבה (ירושלמי ראש השנה ד ח), ופירשו אחרונים שבראש השנה והושענא רבה, הכל דורשים את ה', מפני שראש השנה תחילת דין, והושענא רבה חתימת גזר דין על המים, ובו נודע מי נחתם למיתה (ראה להלן: צל אור הלבנה. יפה מראה שם. וראה זוהר צו לא ב, ושם ויחי רכ א).
וכן כתבו ראשונים שהוא יום חתימת הדין כיום הכפורים (שבלי הלקט השלם שעא), מפני שבחג נידונים על המים (ראה ראש השנה טז א), ובו היו מסיימים ניסוך המים (שבלי הלקט שם; טור או"ח תרסד. וראה ערך ניסוך המים), והכל הולך אחר החיתום, וכל חיי האדם תלויים במים (טור שם).
ובהושענא רבה תכלית הכפרה, שכבר התענינו מערב ראש השנה עד יום הכיפורים (ראה ערך ערב ראש השנה וערך עשרת ימי תשובה שיש נוהגים להתענות בימים אלה), ונמחלו עונות והזדונות והפשעים, ועל חייבי מיתות שוגגים גולים לסוכות, ונתכפרה לנו הגלות (המנהיג אתרוג לח; ארחות חיים תפלת המועדים טז).

מנהגים ליום חיתום הדין

- * לפיכך יש מקומות שנוהגים להדליק נרות כל אחד בבית הכנסת כמו בליל יום הכפורים (המנהיג שם: נהגו בצרפת; ארחות חיים שם. וראה טושי"ע או"ח תרסד א), ויש שכתבו שבשחרית מדליקים שיורי הנרות של יום הכיפורים (מהרי"ל תפילות חג הסוכות ה).
- * נוהגים להשכים לבית הכנסת בעלות השחר (מהרי"ל שם, וראה מטה משה תקנח).
- * יש נוהגים ללבוש "קיטל" כמו ביום הכיפורים (רמ"א או"ח תרסד א), ויש נוהגים ללבוש בגדי שבת, מלבד השי"ץ ששובש "קיטל" (מגן אברהם שם סק"ג: במדינתנו; משנה ברורה שם סק"ט).
- * והמדקדקים נוהגים לטבול קודם עלות השחר (רמ"א שם), ויש שנהגו לטבול בערב הושענא רבה, כדי שיהיו פנויים כל הלילה לתורה ולתפילה (של"ה מסכת סוכה).

מנהגי ליל הושענא רבה

- יש נוהגים להיות נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה, וקורים כל התורה מבראשית עד וזאת הברכה, לפי שלמחר משלימים התורה, ואם יש מי שלא השלים פרשיותיו עם הציבור הרי הוא סודרן עתה (שבלי הלקט השלם שעא; אבודרהם תפלת סוכות; ראה מגן אברהם תחילת תרסד. וראה ערך קריאת התורה).
- ומקצת קהילות נוהגים לומר הושענות ובקשות, ואומרים כמה פעמים אל מלך, ותוקעים תשר"ת כשאומרים שלש עשרה מידות, והכל לעורר לתשובה (של"ה מסכת סוכה).
- בימינו נוהגים לקרוא ספר דברים וכל התהלים (ראה פרי עץ חיים שער הלולב ד וה על קריאת משנה תורה, וראה כף החיים תרסד סק"ד על קריאת תהלים. ומנהגים שונים יש בדבר, והודפסו ב"תיקון ליל הושענא רבה" בנוסחאות שונות).
- הנוהגים לקרוא משנה תורה מתוך ספר תורה (ראה שו"ת מנחת יצחק ח פדנב) אינם צריכים לברך על הקריאה, שאין זה אלא כלימוד בציבור ולא כקריאת התורה (מנחת יצחק שם; ארבעת המינים כהלכתם ח הע' 21, בשם הגר"ש ואזנר), ויש שחלקו וסברו שאין לקרוא בציבור בלא ברכה, ואין לקרוא בברכה קריאה שלא נתקנה (שו"ת משיב דבר א טז), ועל כן אין לקרוא משנה תורה מתוך ספר תורה (ארבעת המינים כהלכתם שם, בשם הגר"ש אלישיב), ואף אין להצטרף למנין בשביל קריאה זו (שם, בשם הגר"ח קנייבסקי).

צל אור הלבנה

- בליל הושענא רבה יש נוהגים להסתכל לאור הלבנה, ואם מצא צילו שלם - סימן טוב הוא, ואם יחסר צל ראשו בנפשו הוא (אבודרהם שם, ומשמע שם דוקא צל הצל⁵; ארחות חיים תפלת המועדים טז, בשם תלמידי הר"א. וראה רמב"ן על התורה במדבר יד ט, רוקח רכא, מטה משה תתקנו ועוד), וכתבו ראשונים שאין לנהוג כן, שלא ירע מזלו (אבודרהם שם), וגם כי רבים אינם מבינים הענין על בוריו, ויותר טוב לא לחקור עתידות (רמ"א או"ח תרסד א).

מנהגי תפילת שחרית ויומו

- בתפילת שחרית נהגו לומר מזמורים של שבת וקדושה רבה במוסף, כמו בשאר ימים טובים (המנהיג אתרוג לח; מחזור ויטרי שפג; ארחות חיים שם; כלבו נב; אבודרהם תפלת סוכות; טושי"ע שם), שהוא סוף החג ותשלום שבעים הפרים שמקריבים בסוכות, וסוף הקפות המזבח (המנהיג שם; ארחות חיים שם), אבל אין אומרים "נשמת", ואומרים מזמור לתודה, ולא מזמור שיר ליום השבת (מנהגים טירנא סוכות; רמ"א שם), ויש שנהגו לומר אף מזמור שיר ליום השבת (ראה שערי תשובה וחכמת שלמה שם), ויש שנהגו אף לומר "נשמת" (כלבו שם).
- ויש שלא נהגו להוסיף מזמורים (ראה המנהיג שם: בארץ ספרד; ארחות חיים שם; הג"ה במטה משה תתקס: מנהג פרנקפורט. וכן הנוהגים כסידור הרב בעל התניא).
- קדיש שאחר מוסף אומרים בניגון יום טוב, ואין רגילים לעשות מלאכה של חול עד אחר שיוצאים מבית הכנסת (מנהגים טירנא שם; רמ"א שם).
- ועושים בו סעודה במאכלים טובים כמו ביום טוב, ומאכלים זה לזה כמו ביום טוב (ערוך השלחן שם יג), ויש שנהגו לאכול בצק ממולא בבשר (לקוטי מהרי"ח ג עמ' קו).
- ויש שנהגו שנשים מעוברות נושכות את פיטם האתרוג (שם בשם ספר זכירה), ומיד ישליכו אותו, שהרי האתרוג הוקצה למצותו ואסור בהנאה (תורת המועדים תרסד ס"ק יג ה, בשם הגר"ח קנייבסקי).

מנהגי הראשונים כימים נוראים

- יש מהראשונים שכתבו שנוהגים לומר בקול רם שבע פעמים "ה' הוא האלהים" כמו במוצאי יום הכפורים (תוספות ברכות לד א ד"ה אמר; מחזור ויטרי שם; ארחות חיים שם), שביום הכיפורים נחתם לחיים דיננו, והיום נתקיים בחתימת החיים ושכינה עולה למעלה בערבות (מחזור ויטרי שם. וראה תוספות שם על עליית השכינה, וראה ערך נעילה), ואומרים גם שמע ישראל וגוי וברוך שם כבוד וגוי (מחזור ויטרי שם).
- ויש מקומות שמוסיפים גם היום תאמצנו וכו' היום תחתמנו בספר חיים טובים, ויש אומרים גם שלש עשרה מידות (ארחות חיים שם). ויש קהילות שאומרים זכרנו ומי כמוך זכור רחמיך וכו' ואבינו מלכנו וכו' (שבלי הלקט הקצר קכא. וראה ערך עשרת ימי תשובה). ויש מן הראשונים שהיה אומר בהושענא רבה המלך הקדוש והמלך המשפט (תפארת שמואל על הרא"ש ברכות א אות מ, שכן נהג מהר"ם. וראה ערך הנ"ל).

התרת אגד הלולב

- נהגו להתיר בו את אגד הלולב (טושי"ע או"ח תרסד א) כדי לנענע בו היטב, כיון שהיום הוא גמר החתימה, ועל ידי נענוע הלולב עוצר טללים רעים ורוחות רעות (ב"ח שם), או כדי להרבות בו שמחה (לבוש שם). אבל אין מסירים את איגוד הלולב עם ההדסים והערבות, רק את הקשרים העליונים (הוספות לטושי"ע הרב עמ' תשכז).

קביעותו

בשבת

- בזמן שהיו מקדשים את החודשים על פי הראיה ובית המקדש היה קיים, היה יום השביעי של חג חל אף ביום השבת (ראה סוכה מב ב, ושם מג ב).

משחרב המקדש ואין ערבה בהושענא רבה אלא משום זכר למקדש (ראה ערך ערבה ב), נחלקו אמוראים: יש אומרים שלא חל בשבת (סוכה מג ב), שהיו מעבירים את אחד החדשים הקודמים, שידחה יום זה ולא יצטרכו לבטל נטילת הערבה (רש"י ותוספות שם ד"ה לא איקלע); ויש אומרים שחל בשבת, ואין ערבה דוחה שבת (סוכה שם. וראה ערך הנ"ל). בירושלמי אמרו שיותר חששו שלא יחול יום ערבה בשבת מאשר שלא יחול ראש השנה בשבת (ירושלמי סוכה ד א, הובא בתוספות שם ובשאר ראשונים. בטעם הדבר ראה ערך ערבה ב).

בזמן הזה אינו חל לעולם בשבת

לאחר שבטל קידוש החודש על פי הראיה, וקביעות החדשים תוקנה לפי החשבון, קבעו החשבון כך שהושענא רבה לא יחול לעולם בשבת (תוספות סוכה שם, ור"ן וריטב"א שם; טושי"ע או"ח תכח א). וכתבו ראשונים שלפיכך תיקנו "לא אד"ו ראש"י - שראש השנה לא יחול ביום א', ד', ו' (ראה ערך עברונות), לפי שאם יחול ביום א' יהיה הושענא רבה בשבת (ראב"ד קידוש החודש ז ז; תשביץ א קלה, בשם רב סעדיה גאון)⁶. יש שכתבו טעם לתקנה, מפני שהיו בוכים ומתחננים על המים, וזה לא יתכן בשבת, ופעמים שיחול בשבת שתי שנים רצופות וישתכח לגמרי, והעם יהיו מצטערים שלא התפללו עבור מים (רוקח רכא, והביאו במחצית השקל תכח).

ימי קביעותו

הושענא רבה, לפי החשבון שהוקבע, לא יחול לעולם בימי ג', ה', ז' (טושי"ע או"ח רכח א). ויחול באותו יום שיהיה חג השבועות שלפניו (ט"ז שם סק"א).

¹ ח', טור תקכז - תקלה. על עניני הערבות ביום זה, ומנהג נביאים של חיבוט ערבה, ראה ערך ערבה ב).
² ראה ב"ח שם שלפנים היו מעמידים את התיבה שהשיץ מתפלל לפניו באמצע בית הכנסת ועליה ספר תורה, ובימינו מקיפים את הבימה שקוראים עליה בתורה. וראה ערך בימה וערך תיבה.
³ אלא שכתב שמי שאינו מוחזק ביראת השם ראוי לו שלא להקיף שלא יראה כיוהרא.
⁴ וראה טעם לזה באגרות משה ג צט, וראה עוד על חילוקי המנהגים בערך הושענות.
⁵ כשהצל נוטה נראה לאדם שני צללים - אחד חזק ואחד חלוש שאינו ברור וגלוי כל כך, אם רואה את צל הצל סימן טוב הוא (הכותב לעין יעקב הוריות יב ד"ה אי חזי).
⁶ ויש שנתנו לכך טעמים אחרים, ראה רמב"ם קידוש החודש ז ז, ולבוש או"ח תכז. וראה ערך עברונות.

[ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org](mailto:info@eretzhemdah.org)

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן.

יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח ובירור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עזיהו, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.

בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ה)

Jerusalem, Israel

ירושלים, ישראל
תשרי תשס"א

גיזום עצים מעל לסוכה בשנת השמיטה

שאלה

לצערנו גילינו בערב סוכות כי ענפי העצים במקום בו רצינו לבנות את סוכתנו גדלו עד כדי כך שהם יהיו גם מעל מקום הסוכה. האם מותר לנו בימים אלה, בשנת השמיטה לגזום את הענפים כך שלא יפריעו לסוכה ולא נהיה בבחינת "העושה סוכתו תחת האילן כאילו עשאה בתוך הבית" (סוכה פ"א מ"ב).

תשובה

רצוי מאוד להתכונן כבר בשנה הששית לשנת השמיטה גם מבחינת הטיפול בגן. בין היתר כדאי גם לגזום את העצים במקום המיועד לבניית הסוכה, כי אז יהיה ניתן לעשות את הגיזום בדרך שתועיל לעצים ללא כל חשש ושאלה.

באם לא התכונן בזמן וגילה בערב סוכות, בשביעית, כי ענפי עץ עלולים לפסול את סוכתו, ינהג בדרך הבאה:

- אם מדובר בעץ-סרק, יש שמקילים בכל עניין¹, ולכתחילה יגזום באופן שאינו דרך גיזום.
- אם מדובר בעץ-פרי, אסור לגזום בדרך המועילה לאילן², אלא בדרך שמראה, כי הוא זקוק לענפים או להיעדרם, כגון שיחתוך הענפים אך ורק בצד אחד³.
- אם יתחיל לבנות את הסוכה ואח"כ יגזום, הרי סוכתו תהיה מוכיחה על כוונתו⁴.

¹ כיון שאינו מתכוון לטובת העץ, "כרם ציון השלם, אוצר השביעית", (הל' פסוקות פ"ג סעי' ג, בשם החזון איש).
² משנה שביעית (פ"ד, מ"ו) ובמפרשים שם, בעיקר ר"ק, רא"ש, רע"ב, "מלאכת שלמה" ו"תפארת ישראל", "ספר השמיטה" לגר"מ טיקוצינסקי (פ"ג סעי' ב סעי' ג), "שבת הארץ" (פ"א הל' כ).
³ "ספר השמיטה" (שם). ועוד בררנו אצל המומחים, כי בתקופה זו של השנה אין תועלת בגיזום, ואדרבה, בהרבה מקרים הדבר מזיק לעץ.
⁴ ירושלמי שביעית (פ"ד הל' א) "בהמתו מוכחת עליו". ועיין תוס' סנהדרין (כו ע"א ד"ה לעקל).

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרין הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה של:

טל שאול בן יפה
גדעון בן רחל
רבקה רינה בת גרונה נתנה
יוסף חילי בן רחל

ניר רפאל בן רחל ברכה
חנן הראל הכהן בן דרורה
מאירה בת אסתר
חוה רָאנָה בת פִּיילָא
בתוך שאר חולי עם ישראל

ישראל בן רבקה
אריה יצחק בן גאולה מרים
נטע בת מלכה
אילנה בת עליה